

До спеціалізованої вченої ради
К 26.122.01 в Академії
адвокатури України

01032, м. Київ, Бульвар Тараса Шевченка, 27

В І Д Г У К

офіційного опонента на дисертаційне дослідження Ситайла Олексія Івановича на тему «Застава як захід забезпечення кримінального провадження», подане на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Актуальність теми. Реформа кримінального процесуального законодавства, яка не припинється й до нині, вимагає не тільки осмислення, а й корінних змін у правосвідомості науковців, правозастосовників і суспільства в цілому. КПК України за своєю суттю вимагає не тільки чіткого знання процесуальних положень, а й розуміння їх змісту. З урахуванням багатомірності соціальних процесів, які повинні регулюватися нормативно-правовими актами, суб'єктам правозастосування недостатньо лише накладати нормативні положення на ситуацію, яка склалася. Законодавець, розуміючи різноманітність ситуацій, які можуть виникати в процесі правозастосування, повинен гарантувати можливість реалізації положень нормативно-правових актів до невизначеної кількості осіб, залишаючи за правозастосувачами повноваження виносити індивідуальні акти правозастосування.

Нова правова реальність, що формується в державі, вимагає перегляду багатьох уявлень про сутність окремих кримінальних процесуальних інститутів, що перешкоджають їх ефективній реалізації. Зокрема, це стосується й такого

інституту кримінального процесуального права як неізоляційні запобіжні заходи, у тому числі такого, як застава.

Вивчення слідчої та судової практики засвідчило, що застосування застави нерідко пов'язане з необґрунтованістю та недотриманням мети й законних підстав її застосування, покладенням зайвих обов'язків на підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця. На сьогодні законодавчо не визначено процесуальний статус заставодавця, його права та обов'язки, не вирішено питання щодо доказування легальності внесених підозрюваним, обвинуваченим, заставодавцем коштів як предмета застави тощо. І тому, актуальність теми дисертаційного дослідження Ситайла О.І. не викликає сумніву.

Відповідність дисертаційної роботи сучасним вимогам науки і практики. Робота Ситайла О.І. відповідає Національній стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021, Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженій Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021, затвердженим рішенням від 3 березня 2016 р. Національної академії правових наук України, Пріоритетним напрямом розвитку правової науки на 2016–2020 роки в частині Правових механізмів забезпечення і захисту прав та свобод людини (п. 4 – удосконалення правових механізмів забезпечення прав і свобод людини та громадянина). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Академії адвокатури України (протокол № 4 від 22.02.2016 р.).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність. Структура дослідження, запропонована, достатньо обґрунтована та логічно побудована, а його результати є аргументованими і переконливими.

Дисертант використав достатню кількість наукової літератури, в тому числі зарубіжної, з питань стану та методології наукових досліджень щодо застави в системі заходів забезпечення кримінального провадження;

учасників кримінального провадження, які беруть участь у процесі застосування застави; правового регулювання механізму застосування, зміни та скасування застави; кримінально-процесуальних гарантій забезпечення прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця та зарубіжного досвіду застосування застави.

У своїй роботі автор критично ставиться до окремих положень публікацій, на сторінках дисертаційного дослідження веде коректну полеміку з іншими вченими.

Необхідно зазначити, що методологія дослідження побудована правильно та передбачає використання апробованої системи методів (серед яких були використані як традиційні юридичні, так і конкретно-соціологічні методи: порівняльно-правовий; статистичні та соціологічні; системно-структурний; логіко-юридичний).

Постановка завдань, визначення об'єкта, предмета та мети наукового пошуку має чіткий і зрозумілий вигляд та цілком відповідає загальним вимогам. Завдання та мета наукової праці автором в цілому досягнуті.

Дисертаційна робота ґрунтується на нормативно-правовій базі, яку складають міжнародно-правові акти, акти кримінального, кримінального процесуального законодавства України та деяких зарубіжних країн.

Дисертаційне дослідження має належну емпіричну базу, яку становлять результати анкетування 90 професійних суб'єктів кримінального провадження Київської, Житомирської та Сумської областей (42 слідчі Національної поліції, 22 прокурори, 26 слідчих суддів), матеріали 74 кримінальних проваджень, статистичні дані судової влади та Генеральної прокуратури України за 2017–2020 рр., власний досвід роботи суддею.

Таким чином, обґрунтованість і достовірність отриманих дисертантом результатів, висновків та пропозицій забезпечена завдяки використанню широкого кола наукових джерел, емпіричної бази, різноманітних методів наукового і практичного дослідження поставлених завдань.

Наукова новизна положень та висновків, які виносяться на захист.

Дисертація Ситайла О.І. є монографічним дослідженням, у якому на підставі положень теорії кримінального процесуального права комплексно розглянуті особливості застосування застави у кримінальному провадженні.

У дисертації сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, які, на наш погляд, характеризуються новизною та сукупно допомагають вирішити ряд важливих теоретичних і практичних проблем.

1. На думку офіційного опонента заслуговують на увагу запропоновані автором законодавчі зміни щодо участі потерпілого в судовому засіданні при розгляді клопотань про застосування застави, а також пропозиція щодо вдосконалення процесуального статусу заставодавця в кримінальному провадженні з чітким визначенням його процесуальних прав та обов'язків.

2. Цікавою є запропоноване автором авторське визначення понять «заходи кримінального процесуального примусу» та «застава в кримінальному провадженні» та виокремлення сучасних процесуальних підходів щодо дієвості та ефективності застави, ініціативності щодо її застосування, диференційованого підходу щодо визначення розміру застави, строку внесення застави, наслідків невиконання покладених обов'язків.

3. Заслуговує на увагу твердження автора щодо доцільності використання застави не лише як самостійного запобіжного заходу, а й для використання його в сукупності з іншими запобіжними заходами, такими як: домашній арешт та особиста порука.

4. Цікавою є визначена автором специфіка діяльності суб'єктів, які застосовують заставу і щодо яких вона застосовується, а також природа правовідносин між ними.

5. Заслуговує на увагу пропозиція автора щодо обов'язкового надання підозрюваним та обвинуваченим документів, які підтверджують легальність походження коштів під час вирішення питання про застосування застави та

надання права Державній службі фінансового моніторингу на перевірку внесених коштів на предмет наявності підозри в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Оцінка змісту дисертації та автореферату. Дисертація має чітку структуру: композиційно складається з анотації, переліку умовних позначень, з вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 221 сторінку, з яких основний текст викладений на 174 сторінках, список використаних джерел на 32 сторінках (321 найменування), додатки розміщені на 16 сторінках.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено зв'язок з науковими програмами, планами та темами, розкрито мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, висвітлено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про апробацію результатів і публікації.

Розділ 1 «Застава в системі заходів забезпечення кримінального провадження: теоретико-доктринальний аспект» складається з трьох підрозділів, у яких проаналізовано роль та значення застави в кримінальному провадженні, її правова природа, співвідношення з іншими запобіжними заходами, специфіка діяльності суб'єктів, які її як застосовують, так і ті щодо яких вона застосовується.

Проаналізовано сутність та поняття кримінального процесуального примусу, виокремлено коло суб'єктів, які застосовують його під час досудового розслідування і судового провадження, а також коло суб'єктів, щодо яких може бути використано конкретний захід примусу.

Запропоновано авторське визначення поняття «заходи кримінального процесуального примусу», а також виокремлено його систему.

Визначено, що в кримінальному провадженні різновидом заходів примусу є заходи забезпечення кримінального провадження, які включають в себе запобіжні заходи. З урахуванням характеру певного суспільного інтересу виокремлено диференціацію запобіжних заходів, особливе місце серед яких віддано заставі. Виокремлено матеріальні та морально-психологічні компоненти впливу застави на підозрюваного чи обвинуваченого. Акцентовано увагу на співвідношенні застави з іншими запобіжними заходами та переваги застави.

Доведено, що застосування застави має публічний характер, вона застосовується владним суб'єктом від імені держави. Запропоновано авторське визначення поняття застави у кримінальному провадженні.

Дисертантом зроблено висновок, відповідно до якого застава як альтернатива триманню під вартою, застосовується частіше, ніж як самостійний запобіжний захід.

Визначено, що суб'єктами, щодо яких застосовується застава та на яких у зв'язку з цим покладаються певні обов'язки, є підозрюваний та обвинувачений. Проаналізовано їх процесуальні права під час обрання запобіжного заходу у вигляді застави.

Окрему увагу приділено іншим суб'єктам, які можуть бути залучені до процесу застосування застави (заставадавець, потерпілий, керівник органу досудового розслідування, прокурор вищого рівня, спеціаліст-психолог). Зроблено висновок, що основним критерієм для визначення такого учасника як заставадавець є, з одного боку, ступінь відповідальності підозрюваного, обвинуваченого перед заставадавцем, з іншого боку, ступінь впливу заставадавця на самого підозрюваного, обвинуваченого, готовність нести матеріальну відповідальність за невиконання підозрюваним, обвинуваченим визначених обов'язків.

Досліджено питання кількості заставодавців в одному кримінальному провадженні, залучення юридичної особи як заставодавця, критерії для визначення можливості конкретної фізичної або юридичної особи стати заставодавцем, її можливості в подальшому відмовитися від відповідного процесуального статусу та повернути заставу. Доведено, що в національному законодавстві відсутні правові норми, які чітко регулюють правове становище заставодавця в кримінальному провадженні, забезпечують його потрібним обсягом прав для виконання визначених обов'язків, відсутня чітка регламентація правовідносин, що виникають між заставодавцем та підозрюваним, обвинуваченим, а також між заставодавцем та органом розслідування або судом, не надано заставодавцю гарантій захисту своїх прав та інтересів.

Досліджено питання розширення кола заставодавців за рахунок введення в кримінальний процес інституту професійних заставодавців. Автором запропоновані зміни до кримінального процесуального законодавства щодо участі потерпілого в судовому засіданні при розгляді клопотань про застосування застави, а також удосконалення нормативної регламентації процесуального статусу заставодавця у кримінальному провадженні.

Розділ 2 «Правове регулювання механізму застосування, зміни та скасування застави в кримінальному провадженні» складається з трьох підрозділів, у яких досліджено загальну організацію процесу обрання та застосування застави, визначено та охарактеризовано мету, підстави та умови застосування цього запобіжного заходу, порядок застосування та особливості внесення застави, питання щодо її зміни та повернення.

Автором виокремлено специфічні особливості загальної організації процесу застосування застави в кримінальному провадженні. Доведено, що загальна мета застосування запобіжних заходів співпадає зі спеціальною метою застосування застави. Зроблено висновок, що застосування застави як запобіжного заходу на практиці переважно полягає у забезпеченні виконання

підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також у запобіганні спробам переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду.

Дисертантом проаналізовано підстави застави, які запропоновано класифікувати на загальні та спеціальні (юридичні). Акцентовано увагу на питаннях щодо імовірності чи достовірності інформації, яка повинна міститися у висновку про наявність підстав для обрання запобіжного заходу. Здійснено аналіз та класифікацію умов застосування застави. Доведено, що врахування умов застосування застави в кримінальному провадженні дозволяє слідчому, прокурору, слідчому судді, суду прийняти найоптимальніше рішення під час вибору запобіжного заходу.

На підставі аналізу кримінального процесуального законодавства України дисертантом виокремлено етапи процесуального механізму застосування застави.

Окрему увагу автором дослідження приділено алгоритму дій слідчого, прокурора при ініціюванні питання про застосування застави, так і алгоритму дій слідчого судді, суду при обранні застави.

Досліджено та проаналізовано обставини, які мають враховуватися при обранні застави. Зроблено висновок, що ці обставини не є вичерпними, до них автор пропонує віднести: наявність громадянства або виду на проживання в іноземній державі; наявність у власності нерухомості за кордоном; будь-які невідкладні, що не терплять зволікання, факти, які настали внаслідок об'єктивних причин (вагітність, призов на військову службу тощо).

Акцентовано увагу на відсутності законодавчого врегулювання питання виклику та обов'язкової участі заставодавця під час розгляду клопотання про застосування застави як запобіжного заходу, з'ясування слідчим суддею, судом майнового стану заставодавця.

Дисертантом аргументовано недоцільність розширення предмета застави у кримінальному провадженні.

Виокремлено конкретні обмеження, які зазнає підозрюваний, обвинувачений під час дії запобіжного заходу у вигляді застави. На підставі аналізу судової практики доведено, що в разі закінчення строку покладених обов'язків застава має бути повернута підозрюваному, обвинуваченому, заставодавцю, оскільки вона забезпечує лише виконання встановлених слідчим суддею, судом обов'язків, а тому в разі їх скасування припиняє свою дію і застава, і відповідна сума мають бути повернуті. Визначено порядок та умови повернення застави підозрюваному, обвинуваченому, заставодавцю. Звернуто увагу, що при поверненні застави підозрюваному, обвинуваченому, заставодавцю повертається саме та сума застави, яка була внесена на відповідний рахунок, без будь-яких відрахувань, нарахувань на неї відсотків незалежно від строку перебування грошей у розпорядженні держави чи індексації з урахуванням інфляції.

Досліджено процесуальний порядок, підстави та суб'єкти ініціювання зміни застави на менш суворий або на більш суворий запобіжний захід, у тому числі, щодо зменшення розміру застави. Виокремлено порядок звернення застави в дохід держави.

Розділ 3 «Кримінальні процесуальні гарантії забезпечення прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця та зарубіжний досвід застосування застави» має два підрозділи, у яких проаналізовано процесуальний порядок забезпечення під час досудового розслідування та судового провадження гарантій прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця при застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави, а також виокремлено особливості застосування цього заходу за кримінальним процесуальним законодавством пострадянських та зарубіжних країн.

Дисертантом доведено, що до гарантій дотримання прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця при застосуванні застави слід віднести: визначену законом кримінальну процесуальну форму застави; установлені законом процесуальні дії сторони обвинувачення та суду, які виконують свої контрольно-наглядові функції при застосуванні застави; визначені законом процесуальні права підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця.

Автором визначені етапи діяльності прокурора в механізмі застосування застави та дотриманні прав і законних інтересів підозрюваних чи обвинувачених.

Дисертантом досліджено особливості судового контролю під час вирішення питання щодо застосування застави, з'ясування мети, достатності підстав, які виправдовують її застосування, та покладення певних обов'язків на підозрюваного та обвинуваченого.

Обґрунтовано доцільність використання застави не лише як самостійного запобіжного заходу, а й використання його в сукупності з іншими запобіжними заходами, такими як домашній арешт та особиста порука.

Доведено, що засобами захисту від незаконного та необґрунтованого застосування застави, непомірного розміру застави є визначені законом процесуальні права підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця.

Особливу увагу автором приділено праву на оскарження застосування запобіжного заходу у вигляді застави або про відмову в застосуванні такого заходу, а також праву на професійну правничу допомогу. Досліджено концептуальні положення кримінального процесуального законодавства, які стосуються діяльності захисника під час застосування застави.

Дисертантом вивчена практика застосування застави в країнах ЄС (Франції, ФРН, Італії, Австрії, Данії, Чехії, Словенії, Словаччини), висновки

якої вказують на відсутність у законодавстві більшості цих країн поняття запобіжних заходів, наявність різних назв інституту застави, неоднозначного ставлення до цього заходу.

Виокремлено певні особливості визначення предмета та розміру застави, встановлення додаткових обмежувальних заходів.

На підставі аналізу законодавства країн англо-американської системи права (США, Англії) щодо інституту застави доведено, що в цих країнах застава є найбільш ефективною та найбільш застосовуваною. Виокремлено предмет та види застави, правила визначення розміру застави, класифікацію застави залежно від способу її внесення, умови звільнення під заставу. Акцентовано увагу на непоодинокі випадки застосування в кримінальному провадженні занадто високого розміру застави, необмежені повноваження бондсмена (приватного заставодавця), поступову зміну практики застосування цього заходу.

Зроблені Ситайло О.І. наукові **висновки** дисертації мають вагому аргументацію, належним чином є обґрунтованими і характеризуються високим рівнем достовірності. Крім розглянутих вище, в роботі містяться й інші положення, висновки, рекомендації, які сукупно забезпечують цілісність проведеного дослідження.

Автореферат дисертації ідентичний за змістом основним положенням дисертації і відповідає зазначеній спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження мають прикладний характер і використовуються за різними напрямками діяльності, зокрема у:

– правозастосовчій діяльності судів, прокуратури та органів досудового розслідування – під час процесу формування судової практики в

кримінальному провадженні (акт впровадження в практичну діяльність Сумської обласної прокуратури від 29 червня 2021 р.);

– законотворчій діяльності – при внесенні змін і доповнень до КПК України з питань застосування застави у кримінальному провадженні;

– освітньому процесі – для підготовки лекцій, навчальних програм, тестових завдань, відповідних розділів підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій, а також під час проведення різних видів занять з таких дисциплін, як: «Кримінальний процес», «Теорія судових доказів», «Актуальні проблеми кримінального процесу».

Повнота викладення основних результатів дисертації в опублікованих наукових працях. Результати дослідження повною мірою відображені в наукових фахових виданнях, зміст і характер яких відповідають вимогам, встановленим МОН України, а також виступах дисертанта з доповідями основних положень дисертації на науково-практичних конференціях, що в цілому свідчить про достатній рівень апробації.

Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені в 11 наукових публікаціях, серед яких 5 наукових статей – у вітчизняних виданнях, включених МОН України до переліку фахових видань з юридичних наук, 1 наукова стаття – у зарубіжному науковому правовому виданні, а також 5 тез – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

У цілому позитивно оцінюючи рецензовану працю, звернемо увагу на окремі дискусійні питання, які, на нашу думку, потребують або додаткової аргументації, або спеціальних пояснень під час захисту.

1. На сторінці 105 дисертації автор вказує: «Проте інша норма передбачає, яким саме має бути розмір застави в разі вчинення злочинів невеликої та середньої тяжкості (п. 1 ч. 5 ст. 182 КПК України)». На думку

офіційного опонента, дисертанту варто було б врахувати зміни до КПК України, внесені Законом № 2617-VIII від 22.11.2018. Відповідно до цих змін, у вказаній нормі йдеться **про нетяжкі злочини**, оскільки із запровадженням проступків, змінилася класифікація злочинів.

2. У окремих випадках автор викладає висновки у формі анотації: «запропоновано комплексне визначення поняття застави в кримінальному провадженні»; «визначено та охарактеризовано специфіку діяльності суб'єктів, які застосовують заставу». Так як у висновках викладаються найбільш важливі наукові та практичні результати дисертації, тому в цьому випадку не доцільно використовувати форму анотації.

3. У дисертаційному дослідженні автор вказує, що «суб'єктами, стосовно яких застосовується застава та на яких у зв'язку з цим покладаються певні обов'язки, є підозрюваний та обвинувачений» (сторінки 73, 171). Втім, дисертанту варто було б врахувати положення ч. 2 ст. 177 КПК України, де йдеться про те, що запобіжні заходи застосовуються і до засудженого та вказано, що «Підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені частиною першою цієї статті».

4. На сторінках 100 та 127 автор пише «... у провадженнях, які мають незначну суспільну небезпеку, застосування застави відбувається як основний запобіжний захід; щодо підозрюваних, обвинувачених у тяжких злочинах, заставу застосовують як альтернативу триманню під вартою». Вважаємо, некоректним використання фрази «у провадженнях, які мають незначну суспільну небезпеку», адже суспільну небезпеку становлять не провадження, а кримінальні правопорушення.

5. На сторінках 115 та 128 дисертації вказано, що є необхідність друге речення ч. 6 ст. 194 КПК України викласти в такій редакції: «Після закінчення строку, у тому числі продовженого, на який на підозрюваного,

обвинуваченого були покладені відповідні обов'язки, ухвала про застосування застави припиняє свою дію, повертається підозрюваному, обвинуваченому, заставодавцю, а обов'язки скасовуються». Очевидно, що з такого формулювання пропозиції не зрозуміло, що має повертатися підозрюваному, обвинуваченому, заставодавцю, адже відсутня вказівка на предмет повернення.

Перелічені зауваження і побажання, зрозуміло, не вичерпують дискусії й щодо інших положень і висновків дисертації, яка, очевидно, буде продовжена під час її публічного захисту. Але висловлені опонентом зауваження переважно мають дискусійний характер і, в цілому, не впливають на високу позитивну оцінку дисертації.

Основні положення дисертації ідентично викладені в авторефераті. Висновки і пропозиції, сформульовані у дисертації, переважно знайшли свій ідентичний виклад у публікаціях з теми дисертації і є вагомим внеском дисертанта у розвиток кримінальної процесуальної науки, а також цінним порадином для правників у сфері кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Дисертація Ситайла Олексія Івановича на тему «Застава як захід забезпечення кримінального провадження» є завершеною науковою працею, містить нові науково обґрунтовані результати проведеного дослідження, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для науки кримінального процесу, відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (зі змінами та доповненнями), а її автор – Ситайло Олексій Іванович на основі прилюдного захисту заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата

юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,

заслужений діяч науки і техніки України,

директор інституту підготовки керівних кадрів

та підвищення кваліфікації

Національної академії

внутрішніх справ

Лариса УДАЛОВА